

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅՆԱՑՄԱՆ ՕՐԿԱ ՀԱՐՑԸ ՍՓՅՈՒՌՔԱՀԱՅ
ԹԵՐԹԵՐԻ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐՈՒՄ (1920-1930-ԱԿԱՆ ԹԹ.)*

Խաչատուր Ստեփանյան

Բանալի բառեր՝ Հայաստան, խորհրդայնացում, սիյուռք, Հայիեղկոմ, ազգային կուսակցություններ:

1920թ. նոյեմբերի 29-ին Հայիեղկոմը, Հայաստանի հյուսիս-արևելքից մտնելով Իջևան, հանդես եկավ Հայաստանը խորհրդային հռչակելու մասին հայտարարությամբ [1]:

1920 թ. դեկտեմբերի 2-ի Երևանի համաձայնագրով Հայաստանում իշխանությունը դաշնակցությունից փոխանցվեց բոլշևիկներին: Նոր իշխանությունների անդրանիկ հրամանով դեկտեմբերի 2-ը ազդարարվում էր Հայաստանում խորհրդային իշխանության հռչակման օր [2]: Հրամանը հրապարակվում է ՀՍԽՀ դեկրետների և հրամանների պաշտոնական ժողովածուի մեջ [3], սակայն հետագայում հանվում է այնտեղից [4]: Դեկտեմբերի 2-ի իշխանության խաղաղ փոխանցումը արժեզրկելու և ,հեղափոխական ճանապարհով Հայաստանում իշխանությունը վերցնելու բոլշևիկյան տեսությունը հիմնավորելու նպատակով 1921թ. նոյեմբերի 29-ին խորհրդային Հայաստանի ժողկոմ-խորհրդը որոշեց բոլոր դեկրետներում և հրամաններում Հայաստանում խորհրդային իշխանության հայտարարման օրը դեկտեմբերի 2-ի փոխարեն ընդունել նոյեմբերի 29-ը [5]: Ըստ էության, Հայաստանի խորհրդային իշխանություններն այս քայլով փորձում էին քողարկել Հայաստանի խաղաղ խորհրդայնացման իրողությունը և խզել կապն անցյալի իրականության հետ [6]:

Հայաստանի խորհրդայնացման օրը տարբեր կերպ է ընկալվել և մեկնաբանվել սիյուռքահայ թերթերի կողմից: Իրականում քննարկումների հիմքում ավելի շատ ընկած էր այս կամ այն քաղաքական ուժին համակրելու կամ մերժելու հարցը և ոչ պատմական իրողությունների վերլուծությունը: Այս համատեքստում երբեմն էլ քննարկումների տիրույթում է եղել Հայաստանի անկախ լինել-չլինելու խնդիրը:

Դաշնակցական թերթերը զայրույթով էին անդրադառնում բոլշևիկների կողմից նոյեմբերի 29-ը Հայաստանի խորհրդայնացման օր նշելու փաստին: Այս կապակցությամբ Փարիզի «Հառաջ»-ը գրում է. «Երեւանի վարիչները կը յամառին նոյեմբեր 29-էն հաշուել թուականն ւնը, որ իրականին մէջ կը սկսի դեկտեմբերի 2էն»[7]:

Հայաստանի խորհրդայնացման թվականը նոյեմբերի 29-ին նշողներին, առավել ևս այդ օրով Հայաստանի «վերածնունդը» պայմանավորողներին խիստ հակադարձում է նաև Ֆրեզնոյի «Ասպարեզ»-ը: «Մեր մէջ խմբակ մը գոյութիւն ունի,- գրում է թերթը,- տարուած հիւանդոտ եւ անիրագործելի «համաշխարհային յեղափոխութեան» գաղափարով, որ ամէն կերպ կը ջանայ արհեստական փոփոխութեան ենթարկել անկախութեան թուականը եւ գայն փոխադրել Նոյեմբեր 29-ին, երբ ռուսական եւ տաճկական սուլիմներու օժանդակութեամբ հայ բոլշևիկները տիրեցին մեր երկրին եւ «պրոլետարական» իշխանութիւն հաստատեցին Հայաստանի մէջ»: Թերթը գտնում է, որ վարչաձևի փոփոխության պատճառով չպետք է կամայական փոփոխության ենթարկել նաև անկախության թվականը՝ մայիս 28-ը [8]: Անդրադառնալով մայիսի 28-ը «անա-

* Հոդվածն ընդունվել է 15.02.17:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ՄՍՀ պատմության ամբիոնը:

դարտ» պահելու խնդրին՝ Կահիրեի «Հուսաբեր»-ը գրում է. «Մայիս 28-ը կենսանորոգ թուական մըն է հայոց ազգին համար եւ ատով իսկ, յաւերժական ու կործանարար մղձաւանջ մը՝ անոր ամէն կարգի թշնամիներուն ներքին թէ արտաքին, կանաչ թէ կարմիր: Պահենք մայիս 28-ը և գուրգուրանք անոր վրայ, որովհետեւ ան է որ պիտի մահէ մեզ վաղուան ազատ ու անկախ Հայաստանին համար» [9]:

Այսպիսով՝ Սփյուռքում հրատարակվող դաշնակցական թերթերը գտնում էին, որ որևէ իմաստ չկա Հայաստանի խորհրդայնացման օրը դեկտեմբերի 2-ից տեղափոխել նոյեմբերի 29-ը: Առավել անիմաստ է դառնում Հայաստանի անկախության թվականի փոփոխությունը՝ մայիսի 28-ից բերելով նոյեմբերի 29-ը: Մեր կարծիքով՝ դաշնակցական թերթերն այս կերպ ոչ միայն պաշտպանում էին իրենց կուսակցության պաշտոնական տեսակետը, այլև ներկայացնում էին պատմական իրականությունը՝ թերևս ինչ-որ տեղ արդարացված ձևով արժևորելով նաև ՀՅԴ դերը:

Խնդրին երկակի մոտեցում էին ցուցաբերում հնչակյան թերթերը:

Օրինակ՝ Բեյրութի «Արարատ» թերթը, անդրադառնալով Հալեպում խորհրդային Հայաստանի տարեդարձը նշելու հանդիսությանը, մեջբերում է այդ հանդիսության նախագահողի խոսքերը. «Նոյեմբեր 29-ը տօնն է իրական անկախությունը վայելող խորհրդային Հայաստանի:... Նոյեմբեր 29ը յարութեան տօնն է 600 տարիներէ ի վեր ստրկութեան մէջ տուայտող հայ ազգին» [10]: Ըստ էության, թերթը առաջնահերթությունը տալիս է խորհրդային մոտեցմանը:

Հնչակյան մեկ այլ՝ «Արծազանք Փարիզի» պարբերականը բոլորովին հակառակ տեսակետն է հայտնել: Թերթը գտնում է, որ «մայիսի 28-ը, իբրև մեծ ու նուիրական ուխտի օր պէտք է տօնուի բովանդակ հայութեան կողմէ, առանց կուսակցական խտրութեան, վասնզի մեր Վերածննդի այդ խնկելի օրը դարբնողը եղած է ինքը՝ Հայ ժողովուրդը եւ ոչ թէ այս կամ այն կուսակցութիւնը միայն... Մայիս 28-ը յաղթանակի օրն է նաեւ Հայ յեղափոխութեան պայքարին, որուն իրականացման համար պայքարած եւ զոհաբերած են բոլոր կուսակցութիւնները» [11]: Ավելին՝ Հնչակյանների փարիզյան պաշտոնաթերթն ընկնում է հակառակ ծայրահեղության մեջ՝ նոյեմբերի 29-ը համարելով Հայաստանի ստրկացման օր: «Հայաստանի խորհրդայնացման տարեդարձը կրնայ խանդավառել քանի մը հարիւր կամ հազար հայ կոմունիստներ ամբողջ աշխարհի հայութեան մէջ, բայց Մայիս 28ը նուիրական տօն է ամբողջ պայքարող հայութեան համար, որ ազատ պետական գաղափարով կ'ոգեւորուի: Ամէն ուր. 29ի երբ ամէն տեղ հայ Պոլշեիկները յավակնութիւնը ունենան ազգային տօնակատարութեան մը, հայ ժողովուրդը միմիայն անտարբերութեամբ պիտի դիմաւորէ, ինչպէս երեկ էր: Ու միշտ պիտի աղաղակէ թէ մեր ստրկութեան տարեդարձն է, որ կը տօնուի», - գրում է թերթը [12]:

Խորհրդայնացման փաստը դրական ընդունելուն զուգահեռ՝ մայիսի 28-ի իրողությունը կարևորում էր նաև հնչակյան մեկ այլ պարբերական՝ Հալեպի «Սուրիական մամուլ»-ը: «Մայիս 28-ը Հայաստանի վերածննդի տօնն է: Ու այդ տօնը մենք կը տօնենք դարեր շարունակ, երբ հայը կապրի ու կապրեցնէ իրեն հետ նաեւ Հայաստանը: Յարգելով վաղուան օրը (մայիսի 28-ը – Խ. Ս.), անգամ մը եւս անդրադառնանք մեր տխուր անցեալին եւ պատմութեան սոսկալի դասերէն խրատուած ու գօտեպնդուած, ուխտենք որ երկար եւ անփոփոխ պահենք Մայիս 28-ին սկսող եւ Նոյեմբեր 29-ին որոշ կերպարանք ստացող ներկայ դարաշրջանը», - գրում է թերթը [13]: Հնչակյանների Հալեպի պաշտոնաթերթն անդրադարձել է նույնիսկ հեռավոր Բուենոս Այրեսում Հայաստանի խորհրդայնացման տարեդարձը նշելու հանդիսությանը: Հատկանշական է հնչակյանների կողմից Հայաստանի խորհրդայնացումը դեկտեմբերի 2-ին հիշատակե-

լը՝ նշելով, որ այդ օրը «հայկական հեղափոխության» օրն է [14]:

«Սուրիական մամուլէն առիթն օգտագործում է նաև դրական արտահայտվելու խորհրդային Հայաստանի հանդէպ. «խորհրդային Հայաստանը դրական ու բեղմնավոր ամբողջացումն է հայ քառասանամեայ յեղափոխութեան: Անոր յաղթանակը՝ յաղթանակն է հայ իրապաշտութեան: Հայ կեանքի դառն անհրաժեշտութիւններու հարազատ զաւակն է ան» [15]:

Նոյն ոճով է գրում նաև Կ. Պոլսի հնչակյան «Երկիր»-ը. «Հայ աշխատաւորութիւնը զօրացած կովկասեան եւ ռուսական յեղափոխական ռամկավարութեան բարեկամութեամբը՝ Մայիս 28-ի տարեդարձին առիթով մի անգամ եւս ուժգին կը հնչեցնէ իր ծայրը՝ յանուն միակն Հայաստանի, քօմիւնիստական իրաւակարգով եւ պրոլետարիատի տիքթաթուրայով» [16]:

Հայաստանի խորհրդայնացման օրվա, խորհրդային Հայաստանի անկախության խնդրի վերաբերյալ ուրույն տեսակետ է հայտնում հնչակյանների ամերիկյան պաշտոնաթերթ «Երիտասարդ Հայաստանը»: Թերթի խմբագիր Ստեփան Սապահ-Գուլյանը 1920թ. դեկտեմբերին գրում է, որ Հայաստանի խորհրդայնացումով նրա անկախությունն ու պետականությունը չի վերացել: Նման խոսքերը, ըստ թերթի, «երէ՛ք չեն համապատասխանում իրականութեան: Որովհետեւ հայկական պետականութիւն կայ, նա անկախ է եւ բնաւ չի կազմում մասը ռուսական պետութեանն» [17]: Ավելին, 1921թ. մայիսի 27-ին, առաջին հանրապետության անկախությանը նվիրված խմբագրականում թերթը խորհրդային Հայաստանը համարում է առաջին հանրապետության շարունակությունը. «Հայ բանւորութեան ու գիւղացիութեան երազած ազատութեան աղօտ շողերու երերման երրորդ տարելիցն է վաղը, որ այդ Ազատութեան իրական նշանակութիւնը լաւապէս ըմբռնող մտքերը հոգեկան անխառն ցնծութեամբ պիտի տօնեն զայն»: Հատկանշական է, որ «Երիտասարդ Հայաստան»-ի համոզմամբ «Սովիետական Հայաստանի իշխանութիւնը... իր թելերը պիտի տարածէ եւ Թրքահայաստանի եւ ամբողջ աշխարհի վրայ» [18]:

Թերթի 1925թ. նոյեմբերի 28-ի խմբագրականում մասնավորապէս նշվում է. «Սօցիալիստ խորհրդային Հայաստանի սահմաններուն մէջ ապրող աշխատաւորութիւնը, գեղջուկն ու գեղջկուհին՝ Նոյեմբեր 7-ի տօնախմբական անօրինակ խանդավառութիւններէն վերջ, կը պատրաստուի ողջունել Դեկտեմբերի 2-ը (ընդգծումը մերն է – Խ. Ս.)՝ իր յաղթանակներուն 5-րդ տարեդարձը, որու հանդէպ անտարբեր չէ եւ չի կարող ըլլալ արտասահմանեան գաղութահայ աշխատաւորական զանգուածը մասնաւորաբար... Դեկտ. 2-ը նոր փառայեղ շրջան մը բացած է հայ աշխատաւորութեան առջեւ» [19]:

Կարելի է եզրակացնել, որ հնչակյան պարբերականները, չհակադրվելով խորհրդային վարչակարգին, այնուամենայնիվ արժևորում էին մայիսի 28-ի դերը հայ ժողովրդի կյանքում, չնայած որ խորհրդային վարչակարգն ամեն զնով մերժում էր այդ տարեթիվը: Իսկ ինչ վերաբերում է Հայաստանի խորհրդայնացման օրվան, ապա այս առումով տարբեր թերթեր տարբեր մոտեցում են ցուցաբերում՝ կամ նոյեմբերի 29, կամ դեկտեմբերի 2:

Նոյեմբերի 29-ը Հայաստանի խորհրդայնացման, առավել ևս վերածննդի օր են համարում ռամկավար-ազատական թերթերը: Բոստոնի «Պայքար» պաշտոնաթերթում ականավոր գործիչ Արշակ Չոպանյանն իր հրապարակումներից մեկում գրում է. «Մայիս 28-ը հայ ազատագրութեան համար մղուած դարաւոր պայքարին գեղեցիկ թուականներէն մին է... Ան անցեալին կը պատկանի: 1919 (պետք է լինի 1920 – Խ. Ս.) Նոյ. 29էն ի վէր Հայոց պատմութեան մէկ նոր շրջանը կը բացուի, այդ օրը հայ ազգային ինքնավար կեանքին մէկ նոր փուլը կը սկսի, այ օրը կը ստեղծուի խորհրդային Հայաստանը, որ այժմեան կենդանի Հայաստանն է...» [20]: Նոյն հրապարակախոսության մեջ Ա. Չո-

պանյանը, նախընտրելով նոյեմբերի 29-ը, փորձում է ցույց տալ, որ իր համար Խորհրդային Հայաստանը գերադասելի է «Ղաշնակցական Հայաստանին» [21]:

«Պայքար»-ի խմբագրականներից մեկում Հայաստանում «խաղաղության, ապահովության ու վերաշինության բեղմնաւոր շրջանի» սկիզբ է համարվում 1920թ. նոյեմբերի 29-ը: Ըստ թերթի՝ այդ օրը «Ազատ Հայաստանի գոյութիւնը դրուեցաւ շիտակ ու ամուր հիմերու վրայ» [22]: Ինչպես տեսնում ենք, ռամկավար պաշտոնաթերթը, կարևորելով Հայաստանի խորհրդայնացումը երկրի զարգացման առումով, այդ իրադարձության սկիզբ համարում է նոյեմբերի 29-ը:

Թերթը նման բովանդակությամբ խմբագրական հոդվածներ է հրատարակում նաև հետագա տարիների նոյեմբերի 29-ի համարներում: «Նոյն. 29-ը Խորհրդային Հայաստանի տարեդարձն է, եւ Հայ ազգային պատմութեան մէջ արձանագրուած է՝ իբրեւ Փրկութեան թուականը, քանզի ուրջ տարի առաջ այդ օրը Հայ ժողովուրդն ու Հայաստան ազատուեցան քաղաքական աղէտալի նախաբեկութենէ մը՝ Խորհրդային իշխանութեան հաստատութեամբ եւ իբրեւ ազատ ազգ ու պետութիւն ապրելու իրաւունք ստացան»[23]: «Ոմանց տեսութեամբ, Նոյ 29ը Հայաստանի մէջ պետական դրութեան փոփոխութեան թուական մըն է, անկախութեան տարեդարձ է: Նոյ 29ը՝ Հայաստանի մէջ Խորհրդային իշխանութեան հաստատութիւնը սակայն, անկախութեան յայտարարութենէն աւելի մեծարժէք բան մըն է: Այդ օրը բերաւ հայ ժողովուրդին փրկութիւն, իրական ազատութիւն, խաղաղութիւն եւ ապահովութիւն» [24]: Փաստորեն՝ Ամերիկայի ռամկավարների պաշտոնաթերթը Հայաստանի խորհրդայնացման օրվա հարցում կիսում էր խորհրդային պաշտոնական տեսակետը: Նման մոտեցման հիմքում, մեր կարծիքով, դրված էր Խորհրդային Հայաստանի վարչակարգի կողքին կանգնած լինելու ցուցադրության պատրաստականությունը: Խորհրդահայ իշխանությունները որքան էլ մերժեին սիյուռքահայ քաղաքական կազմակերպություններին և նրանց մամուլի օրգաններին, ռամկավարները ձգնում էին ցույց տալ իրենց նվիրվածությունը խորհրդային վարչակարգին: Իսկ Հայաստանի խորհրդայնացման օրվա պատմագիտական ընկալումը նրանց չէր հետաքրքրում:

Հատկանշական է, որ Եգիպտոսի «Արև»-ը, կարևորելով Հայաստանի խորհրդայնացումը, նշում է որ մայիսի 28-ը նույն պես պետք է հիշարժան օր համարել [25]:

Ի դեպ, ռամկավարները ոչ միայն թերթերում էին խորհրդայնացման օրը համարում նոյեմբերի 29-ը, այլև այդ օրն էին նշում նաև խորհրդայնացման տարեդարձը [26]:

Սիյուռքյան համայնավարական թերթերը, բնականաբար, պետք է անվերապահորեն պաշտպանեին Հայաստանի խորհրդայնացման պատմության խորհրդային տեսակետը: Աթենքի «Արարատ» օրաթերթը գրում է . «...Մայիս 28-ն ետք Նոյեմբեր 29 կայ ու մեր ժողովուրդը այսօր իր պետականութեան կը նայի այդ թուականին մէջ: Այսօրուան Հայաստանի տօնը Նոյեմբեր 29 է»: Կարծում ենք՝ թերթը, հետևելով իր դավանած գաղափարական ուղղությանը, իրավունք ունի պնդելու վերոնշյալը: Սակայն մեկնաբանություններում, մեր կարծիքով, փորձ է անում նվաստացնելու Մայիսի 28-ը: «Եթէ գաղութները դեռ արժանաւորապէս չկրցան հասկնալ այդ թուականը, Մայիս 28-ներու վրայ պնդելով չէ, որ մեր ժողովուրդը կը մօտեցնենք ներկայ իրականութեան, այլ ընդհակառակը, զայն աւելի կը հեռացնենք եւ խրամատը, որ կայ Հայաստանի եւ գաղութներու միջեւ, աւելի կը խորացնենք», - ասի այսպես է հայտնում իր ,մտահոգությունը Աթենքի «Արարատ»-ը [27]: Կարծում ենք՝ թերթի բացատրությունները հիմնազուրկ են: Բոլորովին չի կարելի համեմատել հերոսամարտերի արդյունքում ծեռք բերված մայիս 28-ի անկախության հռչակումը և բոլշևիկյան Ռուսաստանի աջակցությամբ Հայաստան ներխուժած Հայիեղկոմի որևէ իրավական հիմք չունեցող խորհրդայնացման մասին հռչակագիրը:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2017

Աթենքի մեկ այլ համայնավարական թերթ «Սեւան»-ն ավելի եռանդուն է պաշտպանում նոյեմբերի 29-ը: «Անկցի մեր հայրենիքի ստրկացման օր Մայիս 28ը, Կեցցէ մեր ազատութեան օր Նոյեմբեր 29ը», - գրում է թերթը [28]: Թերթը նույն տարվա նոյեմբերի 29-ի համարում գրում է. «Կեցցէ հայ աշխատաւոր ժողովրդի իրական ազատութեան եւ անկախութեան թուականը, Նոյեմբեր 29ը, Կեցցէ Խորհրդային Հայաստանը» [29]:

Այսպիսով՝ խորհրդային վարչակարգի քաղաքականությունը պաշտպանող թերթերը ոչ միայն կարևորել են նոյեմբերի 29-ի հռչակագիրը, անտեսել դեկտեմբերի 2-ի Դրո-Լեգրան համաձայնագիրը, այլև փորձել են նսենացնել 1918թ. մայիսյան հաղթանակներն ու անկախ պետականության վերականգնման իրողությունը:

Քննելով սփյուռքահայ թերթերի մոտեցումները Հայաստանի խորհրդայնացման օրվա վերաբերյալ՝ կարելի է եզրակացնել.

ա) դաշնակցական թերթերը, առաջնորդվելով կուսակցության պաշտոնական տեսակետով, պնդում էին, որ Հայաստանի խորհրդայնացումը տեղի է ունեցել 1920թ. դեկտեմբերի 2-ին: Մեր կարծիքով՝ այս մոտեցումը ոչ միայն կուսակցության դիրքորոշման, այլև պատմական ճշմարտության պաշտպանություն է:

բ) հնչակյան թերթերը երկակի մոտեցում են ցուցաբերել. երբեմն պաշտպանել են խորհրդային պաշտոնական տեսակետը, երբեմն էլ փորձ է արվել շեղվելու այդ ուղուց և որդեգրել պատմական իրողությունը ոչ բոլշևիկյան պրիզմայով ներկայացնելու մարտավարությունը:

գ) ռամկավար-ազատական և համայնավարական թերթերը միակարծիք ներկայացրել են, որ Հայաստանի խորհրդայնացումը եղել է նոյեմբերի 29-ին, չի եղել որևէ հիշատակում դեկտեմբերի 2-ի մասին:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հայաստանի Ազգային Արխիվ (այսուհետ՝ ՀԱԱ), ֆ. 113, ց. 1, գ. 1, թ. 1, 1 շրջ, 2:
2. Ղազախեցյան Վ., Հայաստանը 1920-1940թթ., Եր., 2006, էջ 13:
3. Դեկրետների և հրամանների ժողովածու, Էջմիածին, Պետական հրատարակութիւն, 1921, պր. I, էջ 5:
4. Հայոց պատմություն, Հ. 4, գ. I: Նորագույն ժամանակաշրջան (1918-1945), Եր., 2010, էջ 283:
5. ՀԱԱ, ֆ. 113, ց. 43, գ. 30, թ. 39 և հակ.:
6. Մեր կարծիքով, թերևս պատահական չէ նաև այն, որ պրոֆեսոր Ջոն Կիրակոսյանի կազմած «Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության եւ սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923)» ժողովածուից «դուրս է մնացել» 1920թ. դեկտեմբերի 2-ի Երևանի համաձայնագիրը (վստահաբար կոմունիստական կուսակցական գաղափարախոսական թելադրանքներով): (Տե՛ս Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923) (պրոֆ. Ջ. Կիրակոսյանի խմբագրությամբ), Եր., 1972, 810 էջ):
7. «Յառաջ», Փարիզ, 1932, 2 դեկտեմբեր:
8. «Ասպարէզ», Ֆրէզնո, 1927, 27 մայիս:
9. «Յուսաբեր», Գահիրէ, 1929, 1 յունիսի:
10. «Արարատ», Պէյրուս, 1938, 11 յունուար:
11. «Արծազանք Փարիզի», Փարիզ, 1925, 31 մայիս:
12. Նույն տեղում, 1924, 13 դեկտեմբեր:

13. «Սուրիական մամուլ», Հալէպ, 1923, 27 մայիս:
14. Նույն տեղում, 1924, 3 փետրուար:
15. Նույն տեղում, 28 հոկտեմբեր:
16. «Երկիր», Ստանպօլ, 1922, 29 մայիս:
17. «Երիտասարդ Հայաստան», Չիկագո, 1920, 22 դեկտեմբեր:
18. Նույն տեղում, 1921, 27 մայիս:
19. Նույն տեղում, 1925, 28 նոյեմբեր:
20. «Պայքար», Պոսթըն, 1927, 10 փետրուարի:
21. Նույն տեղում, 1927, 12 փետրուարի:
22. Նույն տեղում, 1926, 2 դեկտեմբերի:
23. Նույն տեղում, 1928, 29 նոյեմբերի:
24. Նույն տեղում, 1933, 29 նոյեմբերի:
25. «Արեւ», Աղէքսանդրիա, 1924, 28 մայիսի:
26. Ե. Չարենցի անվան Գրականության և արվեստի թանգարան (այսուհետ՝ ԳԱԹ), Արշակ Չոպանյանի ֆոնդ, ց. 1, բ. 1, գ. 1815, թ. 1:
27. «Արարատ», Աթէնք, 1925, 20 մայիսի:
28. «Սեւան», Աթէնք, 1933, 25 մայիս:
29. Նույն տեղում, 29 նոյեմբեր:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Հայաստանի խորհրդայնացման օրվա հարցը սփյուռքահայ թերթերի քննարկումներում (1920-1930-ական թթ.) Խաչատուր Ստեփանյան

Հայաստանի խորհրդայնացման օրը տարբեր կերպ է ընկալվել և մեկնաբանվել սփյուռքահայ թերթերի կողմից: Իրականում քննարկումների, ավելի ճիշտ բախումների հիմքում ավելի շատ ընկած էր այս կամ այն քաղաքական ուժին համակրելու կամ մերժելու հարցը և ոչ պատմական իրողությունների վերլուծությունը: Այս համատեքստում երբեմն էլ քննարկումների տիրույթում է եղել Հայաստանի անկախ կարգավիճակի խնդիրը:

РЕЗЮМЕ

Вопрос дня советизации Армении в обсуждениях газет армянской диаспоры (1920–1930-ые гг.) Хачатур Степанян

Ключевые слова: *Армения, советизация, диаспора, Армревком, национальные партии.*

День советизации Армении воспринимался и комментировался газетами армянской диаспоры по-разному. В действительности, в основе дискуссии, точнее столкновения стоял вопрос симпатии или неприятия, а не анализ исторических событий. В этом контексте иногда обсуждалась проблема независимости Армении.

SUMMARY

**The problem of the day of the sovietization of Armenia in the discussions of Armenian diaspora's newspapers (1920-1930s)
Khachatur Stepanyan**

Key words: *Armenia, sovietization, diaspora, Armrevcom, national parties.*

The Diaspora newspapers had different perceptions regarding Armenia's becoming a socialist country. In fact the discussion, or more exact arguments, were based upon the issue of sympathy or ignorance towards particular political party rather than the analysis of historic facts. In this context even the issue of Armenia's being independent was sometimes discussed.